

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

Szkolenie dla kandydatek i kandydatów na asystentów osobistych osób z niepełnosprawnościami. Materiały poszkoleniowe

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych” w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego

Wrzesień 2023 r.

**Ministerstwo Rodziny
i Polityki Społecznej**

**Państwowy Fundusz
Rehabilitacji Osób
Niepełnosprawnych**

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

Spis treści

Szkolenie dla kandydatek i kandydatów na asystentów osobistych osób z niepełnosprawnościami. Materiały poszkoleniowe	1
1. Wprowadzenie	3
2. Asystencja osobista w prawno-człowieczym modelu wsparcia	3
1) Niepełnosprawność biologiczna a niepełnosprawność prawna	3
2) Modele niepełnosprawności	5
3) Samodzielność a niezależne życie	7
4) Cele i cechy usługi asystencji osobistej osób z niepełnosprawnościami	8
5) Charakter relacji między użytkownikiem a asystentem osobistym	9
6) Zakres czynności asystenta osobistego	10
7) Jak prowadzić rozmowę z użytkownikiem o jego potrzebach i możliwościach?	15
3. Kodeks etyczny asystenta osobistego	16
1) Predyspozycje niezbędne do wykonywania pracy jako asystent osobistego	16
2) Zasady kodeksu etycznego asystenta osobistego	17
4. Prawa asystenta w relacji z użytkownikiem usługi	20
1) Jak wesprzeć użytkownika w planowaniu wykonywania czynności przy wsparciu asystenta?	20
2) Kontrakt między użytkownikiem usługi, asystentem osobistym a podmiotem organizującym usługę asystencji osobistej	21
3) Zakończenie współpracy z asystentem	21
5. Asystent osobisty w roli pracownika. Bezpieczeństwo, higiena i ergonomia pracy asystenta	22
1) Monitoring i ewaluacja pracy asystenta	22
2) Wsparcie asystenta w świadczeniu usług oraz rozwijaniu partnerskiej relacji z użytkownikiem	23
6. Sytuacje trudne w relacji między asystentem osobistym a użytkownikiem usługi lub osobami z jego otoczenia i sposoby ich rozwiązywania	26
Literatura i źródła internetowe	28

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

1. Wprowadzenie

Asystencja osobista (dalej AOOD) jest stosunkowo nową formą wsparcia osób z niepełnosprawnością w Polsce. W Polsce wdraża się ją od niespełna trzech lat, głównie w ramach programów finansowanych z Funduszu Solidarnościowego. Z każdą edycją konkursu na realizację zadania publicznego wskazane przez Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej warunki realizacji asystencji osobistej zbliżają się do wskazań zawartych w *Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych* (dalej KPO), a zwłaszcza w *Komentarzu Generalnym numer 5* (dalej KG 5). Mimo to aktualnie żadna forma wsparcia nazywana w Polsce „asystencją osobistą” nie jest w pełni zgodna z tymi dokumentami.

Szkolenie dla kandydatów na asystentów osobistych oraz materiały poszkoleniowe dla uczestników zostały przygotowane w oparciu o następujące dokumenty:

- [Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych](#)
- [Komentarz Generalny nr 5 do KPO](#),
- [Standard usługi asystencja osoby z niepełnosprawnością](#) (opracowany w ramach projektu „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”);
- [Opis instrumentu „Budżet osobisty”](#) (w ramach projektu „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”);

2. Asystencja osobista w prawnoczułowym modelu wsparcia

1) Niepełnosprawność biologiczna a niepełnosprawność prawna

Według definicji używanej w polskiej statystyce publicznej (np. przez GUS) osoba niepełnosprawna biologicznie to osoba „która odczuwa ograniczenie sprawności w wykonywaniu czynności podstawowych dla swojego wieku, ale nie posiada prawnego

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

orzeczenia niepełnosprawności”¹. Natomiast zgodnie z ogólną definicją zawartą w ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych niepełnosprawność oznacza trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy².

Art. 1 powyższej ustawy definiują osoby niepełnosprawne jako osoby, których niepełnosprawność została potwierdzona orzeczeniem:

1. o zakwalifikowaniu przez organy orzekające do jednego z trzech stopni niepełnosprawności lub
2. o całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy na podstawie odrębnych przepisów lub
3. o niepełnosprawności, wydanym przed ukończeniem 16 roku życia.

Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych nie zawiera definicji niepełnosprawności. W zapisach litery e) preambuły do *Konwencji* czytamy „(...) niepełnosprawność jest pojęciem ewoluującym i (...) wynika z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowymi, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa, na zasadzie równości z innymi osobami”. Podane rozumienie niepełnosprawności znalazło odzwierciedlenie w szczegółowych zapisach *Konwencji*, jak i *Komentarzach Generalnych* do tejże, wydanych przez Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych ONZ. I tak w art. 1 *Konwencji* sformułowana została definicja osoby z niepełnosprawnością, zgodnie z którą „do osób niepełnosprawnych zalicza się te osoby, które mają długotrwałe naruszoną sprawność fizyczną, umysłową,

¹ Źródło: https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/241_pojecie.html, dostęp 16.03.2021.

² art. 2 pkt 10 ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (tekst jednolity Dz. U. z 2011 r. Nr 127, poz. 721 z późn. zm.)

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

intelektualną lub w zakresie zmysłów co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami”.

2) Modele niepełnosprawności

Sposób rozumienia niepełnosprawności i traktowania osób z niepełnosprawnością zmieniał się na przestrzeni wieków. Badacze tematu wyodrębniają 4 zasadnicze modele podejścia do niepełnosprawności:

- charytatywny,
- medyczny,
- społeczny,
- prawno-człowieczy.

Charytatywny model niepełnosprawności stanowił postępek wobec idei fizycznego usunięcia osób niepełnosprawnych ze społeczeństwa, co miało miejsce na przykład w starożytnej Sparcie. Model charytatywny wyrasta z chrześcijańskiej, zwłaszcza rzymskokatolickiej myśli społecznej dawnych wieków. Osoba niepełnosprawna jawi się tu przede wszystkim jako obiekt działań dobroczynnych, takich jak działalność instytucji całodobowych oraz zbiórki finansowe. Osobę niepełnosprawną należy przede wszystkim otoczyć współczuciem i modlitwą oraz wspomóc jałmużną. Od tej osoby oczekuje się natomiast pokornego przyjęcia swojego losu. Model charytatywny ma też swoją świecką odmianę widoczną w popularnych jeszcze w XX wieku telewizyjnych loteriach dobroczynnych, popularnych głównie w USA i Wielkiej Brytanii. Model ten obecny jest do dziś m.in. w polskich kampaniach medialnych, które zachęcają do przekazania 1% podatku dochodowego na rzecz konkretnej osoby niepełnosprawnej, zwłaszcza dziecka.

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

W **medycznym modelu** niepełnosprawności należy zwrócić uwagę na następujące elementy:

- niepełnosprawność jest utożsamiona z chorobą, którą – najczęściej – można wyleczyć lub złagodzić jej skutki;
- osoba niepełnosprawna jest odpowiedzialna za efekty swojej rehabilitacji lub leczenia;
- osoba niepełnosprawna powinna (ze wsparciem odpowiednich np. przedmiotów, urzędzeń) dostosować się do sposobu, w jaki funkcjonuje „zdrowa” część społeczeństwa, np. wypracować własny sposób wchodzenia do tramwaju wysokopodłogowego;
- kluczowe znaczenie we wspieraniu osób niepełnosprawnych mają specjaliści – lekarze, fizjoterapeuci, psychologowie, itd.

Społeczny model upatruje istoty niepełnosprawności w barierach tkwiących w społeczeństwie (przeszkodach fizycznych utrudniających przemieszczanie się, dostęp do środków transportu publicznego, czy do budynków oraz mentalnych, wynikających ze stereotypów i uprzedzeń). Bariery te sprawiają, że osoba z niepełnosprawnością pozostaje na marginesie lub nawet poza głównym nurtem życia społecznego. Rzeczywiste włączenie i integracja stawiają przed społeczeństwem konieczność wypracowania mechanizmów niwelowania istniejących barier.

W **modelu prawnoczwolczym** podstawowym elementem równouprawnienia osób z niepełnosprawnościami z innymi obywatelami są akty prawa krajowego i międzynarodowego (na czele z *Konwencją ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*). Bardzo ważnym elementem w tym modelu jest także podkreślenie prawa osób z niepełnosprawnościami do aktywnego życia w lokalnych społecznościach i związany z tym postulat pełnej deinstytucjonalizacji wsparcia świadczonego na rzecz osób niepełnosprawnych. Pod pojęciem deinstytucjonalizacji

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

należy rozumieć przede wszystkim dostarczenie zindywidualizowanych usług wspierających osoby z niepełnosprawnościami w środowiskach ich zamieszkania.

3) Samodzielność a niezależne życie

Pojęcie samodzielności ma kluczowe znaczenie w medycznym modelu niepełnosprawności. Osiągnięcie samodzielności w życiu codziennym jest celem rehabilitacji. Jednak dla dużej liczby osób niepełnosprawnych cel ten nigdy nie zostanie osiągnięty. Wiele osób ze względu na ograniczenia wynikające z niepełnosprawności musi na co dzień korzystać z pomocy osób trzecich. Współcześnie także osoby pełnosprawne nie są w pełni samodzielne i do codziennego funkcjonowania potrzebują wielu produktów i usług wytworzonych przez osoby trzecie.

„Niezależne życie” wywodzi się z prawnego-człowieczego modelu niepełnosprawności. Pojęcie „**niezależnego życia**” zostało szerzej zdefiniowane w [Komentarzu Generalnym numer 5](#) do *Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*: „gdzie i z kim mieszkamy, co jemy, czy lubimy spać długo czy chodzić spać późno, przebywać w domu czy poza nim, mieć na stole obrus i świece, posiadać zwierzęta, czy słuchać muzyki. To takie czynności składają się na to, kim jesteśmy. Niezależne życie to kluczowy element autonomii i wolności jednostki (...) Należy je postrzegać bardziej w kategorii wolności wyboru i kontroli, zgodnie z poszanowaniem godności osobistej oraz indywidualnej autonomii (...), w której osoby niepełnosprawnej nie pozbawia się możliwości wyboru oraz kontroli w zakresie stylu życia i codziennych czynności”³.

³ Komentarz Generalny nr 5 do Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, rozdział II, część A, pkt 16, lit. a, str. 10).

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

Podstawową usługą, która daje szansę na niezależne życie, jest asystencja osobista osób z niepełnosprawnością.

4) Cele i cechy usługi asystencji osobistej osób z niepełnosprawnościami

Asystencja osobista (AOON) jest usługą, która polega na dopasowanym wsparciu osoby niepełnosprawnej przez osoby drugie.

Spośród innych usług asystencję osobistą wyróżnia to, że:

- jej finansowanie odbywać się musi w oparciu o spersonalizowane kryteria;
- musi podlegać kontroli osoby z niepełnosprawnością, w takim znaczeniu, że ta osoba zamawia usługi od jednego z wielu wykonawców bądź pełni rolę pracodawcy;
- jest to relacja „jeden na jeden”; asystenci muszą być pozyskiwani, szkoleni i nadzorowani przez osobę, która otrzymała asystencję;
- osoby z niepełnosprawnościami, które jej wymagają, mogą samodzielnie decydować o tym, w jakim stopniu chcą kontrolować świadczenie usługi.

Podstawowymi zasadami w AOON są:

- podmiotowość, która oznacza, że osoba z niepełnosprawnością podejmuje decyzje co do swoich potrzeb, zakresu i sposobu ich realizacji oraz
- podejście skoncentrowane na osobie, zgodnie z którym to użytkownik, a nie usługa lub asystent jest w centrum zainteresowania.

W ramach *Standardu asystencji osobistej* zasady te zostały uwzględnione w następujących rozwiązaniach:

1. Użytkownik usługi sam decyduje o tym, jakie ma potrzeby i w jaki sposób asystent może go wesprzeć w realizacji tych potrzeb.

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

2. Użytkownik decyduje, kto będzie jego asystentem. Może mieć własnego kandydata na asystenta lub musi mieć możliwość wyboru asystenta spośród więcej niż jednej kandydatury – w formularzu autodiagnozy wskazuje swoje preferencje co do osoby asystenta.
3. Użytkownik samodzielnie lub przy wsparciu osoby najbliższej lub specjalisty dobrze znającego użytkownika prowadzi szkolenie indywidualne dla kandydata na AOOD.
4. Użytkownik decyduje o sposobie zarządzania usługą: samodzielnie, ze wsparciem powiatu lub podmiotów społecznych.
5. Użytkownik powinien być pracodawcą zatrudniającym asystenta lub mieć możliwość wyboru wykonawców usługi spośród kilku podmiotów.
6. Użytkownik monitoruje i ocenia pracę asystenta osobistego.

5) Charakter relacji między użytkownikiem a asystentem osobistym

Relacja pomiędzy użytkownikiem usług AOOD a asystentem pozostaje relacją pracownik – pracodawca (niezależnie od formy zarządzania tymi usługami wybranej przez użytkownika). Pomimo powyższego atmosfera relacji między tymi osobami może być przyjazna, a nawet nieformalna (np. mówienie sobie po imieniu, o ile obie osoby się na to zgadzają).

Asystent osobisty nie przejmuje kontroli nad decyzjami i wyborami użytkownika. W praktyce oznacza to m.in., że nie może uzależnić wykonania żadnej czynności na rzecz użytkownika od tego, czy jego zdaniem wykonanie tej czynności jest zasadne, właściwe i potrzebne. Jednak powyższe oznacza również, że to użytkownik przejmuje pełną odpowiedzialność za skutki własnych (także błędnych) decyzji oraz za skutki np. nieprzemyślanego czy nieprecyzyjnego przekazywania instrukcji asystentowi. Nie można tej odpowiedzialności cedować na asystenta.

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

Prawo do samodzielnego decydowania o preferowanym sposobie organizacji i realizacji usług w zakresie asystencji osobistej powinni mieć również użytkownicy, którzy ze względu na wiek (osoby niepełnoletnie), rodzaj czy stopień niepełnosprawności (znaczna lub głęboka niepełnosprawność intelektualna, spektrum autyzmu, osoba w kryzysie psychicznym lub z chorobą otępienną), czy stan prawny (ograniczona zdolność do czynności prawnych lub całkowite ubezwłasnowolnienie) mogą mieć trudność w podjęciu lub komunikowaniu własnych decyzji. W takiej sytuacji kontrola asystencji osobistej może odbywać się za pośrednictwem wspieranego podejmowania decyzji.

6) Zakres czynności asystenta osobistego

Zgodnie ze *Standardem usług asystencji osobistej* wszystkie czynności przypisane do asystenta osobistego możemy przyporządkować do jednej z następujących grup:

- czynności samoobsługowe (np. higiena osobista, jedzenie, ubieranie się i rozbieranie),
- czynności zlecone przez lekarza lub związane z rehabilitacją,
- czynności związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego i pełnieniem ról w rodzinie,
- przemieszczanie się,
- komunikowanie się z innymi osobami,
- nawiązywanie kontaktów społecznych i rozwijanie aktywności społecznej.

Standard przewiduje również, że docelowo asystent będzie wykonywał czynności medyczno-pielęgnacyjne (np. cewnikowanie, podawanie leków, iniekcja insuliny penem insulinowym, podawanie pokarmu przez PEG lub sondę, zmiana opatrunku). Jednak w aktualnej sytuacji prawnej w Polsce asystent nie ma prawa wykonywania czynności medycznych.

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

1. Wsparcie w czynnościach samoobsługowych, w tym utrzymaniu higieny osobistej, np.

- a. toaleta poranna i wieczorna,
- b. nieskomplikowane elementy makijażu,
- c. korzystanie z toalety, w tym zmiana pieluchomajtek i wkładów higienicznych,
- d. zmiana pozycji ciała, np. przesiadanie się z łóżka lub na łóżko, z krzesła lub na krzesło, ułożenie się w łóżku, siadanie na wózku, przesiadanie się z wózka,
- e. pomoc w ubieraniu się i przebieraniu,
- f. ubieranie i rozbieranie (w przypadku dziecka),
- g. karmienie, przygotowanie i spożywanie posiłków i napojów,
- h. sianie łóżka i zmiana pościeli.

2. Wsparcie w czynnościach zaleconych przez lekarza oraz wykonywanie czynności medyczno-pielęgnacyjnych, np.:

- a. podawanie leków drogą doustną, doodbytniczą lub przez skórę (wcieranie),
- b. podawanie leków drogą wziewną (nebulizatory, inhalatory ciśnieniowe z dozownikami pojedynczych dawek, z dozownikiem uruchamiającym wdech, inhalatory proszkowe),
- c. profilaktyka przeciwoleżynowa,
- d. odśluzowywanie dróg oddechowych, w tym czyszczenie rurki tracheostomijnej,
- e. żywienie dojelitowe i dożołądkowe, przez zgłębnik lub gastrostomię, w tym PEG (metodą porcji),
- f. stosowanie okładów i kompresów,
- g. nacieranie, oklepywanie,
- h. zmiana opatrunku,
- i. mierzenie temperatury, ciśnienia, poziomu cukru (glukometrem) itp.,
- j. iniekcja insuliny (tzw. penami insulinowymi),

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

- k. cewnikowanie cewnikami zewnętrznymi oraz wewnętrznymi jednorazowymi,
- l. wymiana worka stomijnego i worka na mocz,
- m. realizacja recept lekarskich,
- n. realizacja innych zaleceń lekarskich według wskazań użytkownika.

3. Wsparcie w prowadzeniu gospodarstwa domowego i wypełnianiu ról w rodzinie, np.:

- a. sprzątanie mieszkania wraz z użytkownikiem, w tym urządzeń codziennego użytku i sanitarnych (np. wanna, umywalka i toaleta) oraz wynoszenie śmieci,
- b. dokonywanie bieżących zakupów wraz z użytkownikiem (np. informowanie użytkownika o lokalizacji towarów na półkach, podawanie towarów z półek, wkładanie towarów do koszyka sklepowego, niesienie koszyka, prowadzenie wózka użytkownika lub wózka sklepowego, pomoc przy kasie),
- c. dokonywanie bieżących zakupów według listy sporządzonej przez osobę z niepełnosprawnością,
- d. utrzymywanie w czystości i sprawności sprzętu ułatwiającego codzienne funkcjonowanie (np. wózek, balkonik, podnośnik, kule itd.),
- e. oddawanie i odbiór odzieży i pościeli z pralni w obecności użytkownika,
- f. wsparcie w opiece nad osobą pozostającą pod stałą opieką użytkownika, np. nad dzieckiem, małżonkiem lub partnerem, rodzicem,
- g. zabawa kierowana przez rodzica lub dziecko,
- h. transport dziecka osoby z niepełnosprawnością np. odebranie ze żłobka, przedszkola, szkoły wyłącznie w obecności użytkownika,
- i. transport zwierząt domowych, np. do weterynarza,
- j. asystowanie dziecku w zabawach i aktywnościach własnych w domu,

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

- k. asystowanie dziecku w zabawach i kontaktach z członkami rodziny w domu,
- l. asystowanie dziecku w zabawach i kontaktach z osobami spoza jego rodziny,
- m. asystowanie dziecku w obowiązkach, które wypełnia w domu (sprzątanie, wyrzucanie śmieci, przygotowywanie posiłków dla siebie i członków rodziny itp.).

4. Wsparcie w przemieszczaniu się, np.:

- a. asystowanie w wyjściu z mieszkania i poza miejsce zamieszkania,
- b. asystowanie w trakcie korzystania z środków transportu,
- c. pomoc w pokonywaniu barier architektonicznych, np. schody, krawężniki, otwieranie drzwi osobom chodzącym,
- d. transport samochodem będącym własnością osoby z niepełnosprawnością, członka jej rodziny lub asystenta osobistego.

5. Wsparcie w komunikowaniu się z otoczeniem, np.:

- a. wsparcie w przekazaniu oświadczenia woli użytkownika
- b. obsługa komputera, tabletu, telefonu komórkowego i innych urządzeń i przedmiotów służących komunikacji,
- c. wsparcie w rozmowie z otoczeniem w przypadku trudności z komunikowaniem się,
- d. asystowanie dziecku podczas komunikowania się z rówieśnikami, jeśli korzysta z alternatywnych i wspomagających narzędzi komunikacji, których obsługa wymaga wsparcia asystenta,
- e. asystowanie dziecku podczas komunikowania się z osobami dorosłymi spoza rodziny, jeśli korzysta z alternatywnych i wspomagających narzędzi komunikacji, których obsługa wymaga wsparcia asystenta,
- f. asystowanie podczas obsługi komputera, tabletu, telefonu komórkowego i innych urządzeń i przedmiotów służących komunikacji społecznej, z

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

których dziecko korzysta za zgodą rodziców, ale nie jest w stanie obsłużyć ich bez wsparcia asystenta.

6. Wsparcie w podejmowaniu aktywności społecznej, w tym edukacyjnej i zawodowej, np.:

- a. spędzanie czasu wolnego, np. wyjście na spacer, do instytucji kultury i sportu, kawiarni, na wydarzenia plenerowe,
- b. asystowanie podczas praktyk religijnych, w tym w miejscach kultu religijnego,
- c. załatwianie spraw urzędowych,
- d. zadania związane z aktywnością zawodową, np. poszukiwanie pracy, asysta podczas rozmowy kwalifikacyjnej,
- e. wsparcie w realizacji obowiązków zawodowych osoby z niepełnosprawnością np. czytanie pism, wsparcie w obsłudze komputera, itp.,
- f. wsparcie w załatwianiu spraw w punktach usługowych w obecności osoby z niepełnosprawnością,
- g. wsparcie w zakresie wypełniania ról społecznych i podejmowania codziennych decyzji, poza decyzjami objętymi asystą prawną,
- h. w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną lub takich, które nie mają doświadczenia w niezależnym decydowaniu o własnej aktywności życiowej, proponowanie różnych aktywności, działań kształtujących niezbędne kompetencje społeczne, samodzielność, sprawczość, współdziałanie,
- i. asystowanie dziecku podczas korzystania z wszelkich form aktywności towarzyszących edukacji i niemożliwych do realizacji bez wsparcia asystenta (np. imprezy, wycieczki, korzystanie z biblioteki, świetlicy),

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

- j. asystowanie dziecku podczas korzystania z wszelkich form aktywności rekreacyjnej (np. zabawy na placu zabaw, treningi sportowe, koncerty, spektakle, kino),
- k. asystowanie dziecku podczas korzystania z wszelkich form aktywności społecznej (zabawy z rówieśnikami, przyjęcia urodzinowe, imprezy lokalne),
- l. asystowanie dziecku podczas praktyk religijnych, obrzędów, w których chce brać udział i odbywa się to za zgodą rodziców, a w których uczestnictwo wymaga wsparcia asystenta,
- m. asystowanie w działaniach kształtujących niezbędne kompetencje społeczne, samodzielność, sprawczość, współdziałanie.

7) Jak prowadzić rozmowę z użytkownikiem o jego potrzebach i możliwościach?

Obowiązek poinformowania asystenta o własnych potrzebach, możliwościach i ograniczeniach w kontekście usług asystenckich spoczywa na użytkowniku asystencji. Asystent powinien jednak mieć świadomość, że przekazywanie takich informacji może być dla użytkownika problematyczne z wielu powodów. Na przykład:

- Użytkownik może nie mieć doświadczenia w otwartym komunikowaniu swoich potrzeb, gdyż opiekunowie faktyczni, od których był dotąd uzależniony, negatywnie przyjmowali takie komunikaty lub ignorowali je. Użytkownik może wręcz nie być świadomy, że ma prawo do komunikowania swoich potrzeb i problemów;
- Użytkownik może nie mieć doświadczenia w otwartym komunikowaniu swoich potrzeb, gdyż do tej pory opiekunowie faktyczni przejmowali odpowiedzialność za komunikowanie ograniczeń i potrzeb użytkownika wobec osób trzecich;

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

- Użytkownik może nie akceptować swoich ograniczeń wynikających z niepełnosprawności, a nawet samego faktu swojej niepełnosprawności. Użytkownik może nie akceptować niektórych swoich potrzeb i/ lub faktu, że do ich realizacji potrzebuje wsparcia asystenta;
- Użytkownik może odczuwać lęk lub wstyd związany z tym, że ma komunikować asystentowi swoje ograniczenia i potrzeby w zakresie podstawowych potrzeb życiowych. Użytkownik może również odczuwać skrępowanie lub złość związany z tym, że podczas realizacji wsparcia asystent – osoba obca – musi widzieć jego ciało (być może także nagie) i/lub dotykać je.

Dlatego asystent powinien tak prowadzić rozmowę z użytkownikiem, aby uzyskać od niego informacje niezbędne do realizacji wsparcia asystenckiego dostosowanego do indywidualnych potrzeb i preferencji użytkownika.

3. Kodeks etyczny asystenta osobistego

1) Predyspozycje niezbędne do wykonywania pracy jako asystent osobistego

Wśród predyspozycji i umiejętności należy zwrócić uwagę na:

- predyspozycje fizyczne;
- znajomość sposobu komunikowania się użytkownika;
- predyspozycje osobowościowe;
- płeć i/lub wiek asystenta.

Wskazana powyżej lista jest wyłącznie propozycją. O tym, jakie kryteria mają znaczenie w wyborze asystenta osobistego i które z nich są priorytetowe, decyduje sam użytkownik. W przypadku osób niepełnoletnich, z niepełnosprawnością intelektualną lub z innymi trudnościami poznawczymi pomocne może okazać się

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

wsparcie w podjęciu lub komunikowaniu decyzji ze strony np. opiekuna prawnego czy faktycznego, asystenta prawnego, specjalisty AAC lub podmiotu wspierającego użytkownika w zarządzaniu usługami asystencji osobistej.

Warto zauważyć, że preferencje odnośnie do wyboru asystenta mogą się zmieniać wraz z sytuacją życiową użytkownika.

2) Zasady kodeksu etycznego asystenta osobistego

1. kontrola

- o usługa asystencji osobistej jest jednym z elementów deinstytucjonalizacji życia osób z niepełnosprawnościami, której celem jest zapewnienie niezależnego życia użytkownika tej usługi (niezależne życie = asystencja osobista + zniesienie barier);
- o asystent osobisty osoby z niepełnosprawnością wspiera działania tej osoby, lecz nie decyduje za nią mówiąc, co jest dla niej lepsze;

2. sprawczość

- o asystent wzmacnia poczucie sprawczości osoby z niepełnosprawnością, która decyduje kiedy, jak i przez kogo udzielane jest jej wsparcie;
- o asystent nie proponuje gotowych rozwiązań osobie z niepełnosprawnością; wspiera ją w realizacji podjętych decyzji;
- o ramy samodzielnych decyzji i działania osób z niepełnosprawnością ze wsparciem asystenta osobistego określone są zakresem usług umieszczonym w kontrakcie pomiędzy osobą z niepełnosprawnością, asystentem i usługodawcą;

3. zakres czynności

- o zakres usługi określony jest w kontrakcie pomiędzy asystentem, osobą z niepełnosprawnością i podmiotem organizującym usługi asystencji osobistej;

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

- warunkiem umieszczenia konkretnych czynności w kontrakcie jest przyjęcie przez asystenta zakresu obowiązków związanych z ich realizacją, a w wypadku zlecenia zarządzania usługą operatorowi zewnętrznemu – dodatkowo akceptacja organizatora usług;
- usługi asystenckie co do zasady powinny być finansowane z budżetu osobistego bez dodatkowych nakładów ze strony użytkownika;

4. szacunek

- asystent działa z poszanowaniem praw osoby z niepełnosprawnością, jej bliskich i majątku. Przejawia się to w szczególności poprzez akceptację wyborów i preferencji osoby z niepełnosprawnością, jej stylu życia, przekonań politycznych i religijnych, orientacji seksualnej, rasy, pochodzenia etnicznego, płci, a jednocześnie poprzez nienarzucanie i nieprezentowanie własnych opinii czy wyborów w powyższym zakresie;

5. dyskrecja

- asystent zachowuje dyskrecję i nie udziela żadnych informacji dotyczących osoby z niepełnosprawnością, z którą pracuje, z wyjątkiem sytuacji działania na jej wyraźne polecenie lub sytuacji uzasadnionych zagrożeniem zdrowia, życia lub majątku tej osoby;

6. dobra wiara

- asystent wykonuje swoje obowiązki zawsze w dobrej wierze. Nie podejmuje działań na szkodę osoby z niepełnosprawnością;

7. komunikacja, współpraca, asertywność

- asystent utrzymuje należytą, werbalną i niewerbalną, komunikację z osobą z niepełnosprawnością; wszystkie działania asystenta nastawione są na dobrą współpracę i jak najlepszą realizację wsparcia;
- asystent wykazuje się asertywnością, dba o nieprzekraczanie wyznaczonych granic współdziałania. Jednocześnie sygnalizuje brak

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

możliwości dalszego działania w sposób klarowny i z odpowiednim wyprzedzeniem (na przykład przez umówiony sygnał „stop”);

- przerwanie wykonywanej przez asystenta czynności nie może skutkować narażeniem bezpieczeństwa osoby z niepełnosprawnością;

8. odpowiedzialność – asystent:

- działa w poczuciu pełnej odpowiedzialności za własne czyny i ich konsekwencje;
- podejmuje tylko działania bezpieczne dla osoby z niepełnosprawnością, samego siebie i osób trzecich;
- przestrzega zasad bezpieczeństwa i higieny pracy – przystępuje do pracy tylko po odpowiednim przeszkoleniu;
- stosuje się do zasad prawidłowej eksploatacji urządzeń, zapoznaje się z instrukcjami obsługi urządzeń używanych przez osobę z niepełnosprawnością;
- zasięga informacji od użytkownika o specyfice jego/jej funkcjonowania w domu, na ulicy, zachowaniach i reakcjach niestandardowych, przyjmowanych lekach, zwierzętach asystujących i zasadach pracy z nimi oraz innych czynnikach mogących rodzić odpowiedzialność;

9. forma psychofizyczna – asystent:

- przystępuje do pracy w dobrej formie psychofizycznej;
- nie podejmuje działań pod wpływem substancji psychoaktywnych lub leków ograniczających zdolność kierowania pojazdami mechanicznymi;
- zgłasza natychmiast osobie z niepełnosprawnością oraz instytucji organizującej usługi AOODN pogorszenie stanu zdrowia, złe samopoczucie, również w trakcie wykonywanych czynności;

10. porządek prawny

- asystent działa wyłącznie w ramach obowiązującego w Polsce prawa;

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

- o brak możliwości wykonania czynności, które w opinii asystenta naruszają porządek prawny, asystent zgłasza osobie z niepełnosprawnością i instytucji organizującej usługi AOOD.

4. Prawa asystenta w relacji z użytkownikiem usługi

1) Jak wesprzeć użytkownika w planowaniu wykonywania czynności przy wsparciu asystenta?

Planowanie wykonywania czynności przez asystenta może być skomplikowane i długotrwałe. Zarówno od asystenta, jak i od użytkownika wymaga cierpliwości, empatii i zrozumienia dla ewentualnych błędów. Warto jednak zainwestować w niego czas. Raz „dobrze ułożony” plan współpracy może funkcjonować nawet przez wiele lat.

Plan można układać zarówno z kartką i długopisem lub otwartym plikiem tekstowym – przed rozpoczęciem realizacji czynności lub metodą prób i błędów w trakcie dnia pracy asystenta. To użytkownik i asystent powinni wspólnie zdecydować, jaka forma spośród ww. wymienionych będzie dla nich najlepsza.

Jeśli użytkownik potrzebuje wsparcia swojego asystenta w wielu czynnościach, do zaplanowania współpracy można wykorzystać [macierz Eisenhovera](#).

<p>1</p> <p>WAŻNE I PILNE</p> <ul style="list-style-type: none"> • czynności samoobsługowe • posiłki • stałe obowiązki domowe • najważniejsze zadania zawodowe	<p>2</p> <p>WAŻNE I NIEPILNE</p> <ul style="list-style-type: none"> • zadania zawodowe z dłuższym okresem wykonania • generalne sprzątnięcie domu • aktywność w czasie wolnym
---	--

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

<p>3</p> <p>NIEWAŻNE I PILNE</p> <ul style="list-style-type: none"> • wydruki dokumentów • korespondencja • uzupełnienie braków w zakupach domowych 	<p>4</p> <p>NIEWAŻNE I NIEPILNE</p> <ul style="list-style-type: none"> • czynności, które można wykonać bez wsparcia asystenta (np. zakupy online, wysyłka dokumentów online)

2) Kontrakt między użytkownikiem usługi, asystentem osobistym a podmiotem organizującym usługę asystencji osobistej

Treść kontraktu znajduje się w załączniku nr 12 i 13 do *Standardu asystencji osobistej osób z niepełnosprawnością*.

3) Zakończenie współpracy z asystentem

Zakończenie współpracy użytkownika z asystentem następuje zazwyczaj wraz z upływem terminu przyjętego w kontrakcie dwustronnym (lub trójstronnym). Zdarza się, że współpraca kończy się wcześniej z uwagi na np.:

- niemożliwość do rozwiązania konfliktu stron;
- zmianę zakresu potrzeb użytkownika i/lub jego sytuacji życiowej;
- zmianę planów życiowych asystenta;
- długotrwałą niemożność wykonywania przez asystenta czynności na rzecz użytkownika spowodowaną np. chorobą.

Zakończenie współpracy nie powinno być podstawową formą rozwiązywania

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

problemów pojawiających się w relacji użytkownika i asystenta osobistego. W takiej sytuacji ewentualna decyzja o zakończeniu współpracy powinna zostać poprzedzona próbą nieformalnego rozwiązania problemu poprzez szczerą rozmowę lub mediację. Użytkownik może również skorzystać ze wsparcia doradcy wzajemnego, a asystent – z superwizji.

Niezależnie od przyczyn zakończenia współpracy asystent osobisty powinien zadbać o to, aby zakończenie współpracy odbyło się:

- w zgodzie z zapisami kontraktu trójstronnego (ew. umowy osób fizycznych, jeżeli asystent świadczy swoje usługi w oparciu o taką umowę);
- zgodnie z powszechnie przyjętymi normami życia społecznego;
- w terminie gwarantującym utrzymanie ciągłości korzystania przez użytkownika z usług AOOD, przekazanie ważnych informacji na temat sposobu wykonywania określonych czynności między asystentem kończącym współpracę z użytkownikiem a tym, który ją rozpoczyna; dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w których użytkownicy nie są w stanie samodzielnie przekazać takich informacji i nie mogą liczyć na wsparcie osób bliskich w tym zakresie.

W sytuacji, kiedy użytkownikiem jest osoba niepełnoletnia, ze znaczną lub głęboką niepełnosprawnością intelektualną, zakończenie współpracy z asystentem powinno się odbyć za wiedzą i zgodą tego użytkownika.

5. Asystent osobisty w roli pracownika. Bezpieczeństwo, higiena i ergonomia pracy asystenta

1) Monitoring i ewaluacja pracy asystenta

Obowiązują następujące zasady i narzędzia ewaluacji asystencji osobistej:

- osobą odpowiedzialną za monitoring pracy asystentów jest koordynator ds

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

asystencji osobistej,

- monitoring może odbywać się zdalnie (np. telefonicznie czy przez platformę do zdalnej komunikacji) lub w miejscu świadczenia usługi asystenckiej,
  - monitoringowi podlega również praca asystenta, który został zatrudniony z polecenia użytkownika usługi,
  - w przypadku dzieci i młodzieży do 16 roku życia udział w monitoringu biorą rodzice; w miarę możliwości dzieci są obecne przy tym działaniu,
  - uwagi do świadczonej usługi może mieć zarówno użytkownik, jak i asystent osobisty,
  - uwagi do usług asystencji osobistej mogą być zgłaszane przez cały czas trwania projektu, w każdym jego momencie,
1. uwagi do usług asystencji powinny być zgłaszane do specjalisty lokalnego właściwego dla miejsca zamieszkania użytkownika.

2) Wsparcie asystenta w świadczeniu usług oraz rozwijaniu partnerskiej relacji z użytkownikiem

Mediacje

Konflikt między asystentem a użytkownikiem może mieć wiele przyczyn. Czasami przyczyny nakładają się na siebie, zaostrzając sytuację. Paradoksalnie pojawienie się konfliktu może być korzystne, ponieważ sprzyja ujawnieniu się potrzeb i interesów obu stron.

Jedną z metod radzenia sobie w sytuacji trudnej są mediacje. Przyjmuje się, że do najważniejszych zasad mediacji należą:

- dobrowolność;
- bezstronność i neutralność mediatora;
- poufność;
- bezinteresowność mediatora;

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

- szacunek mediatora dla stron mediacji.

Proces mediacji dzieli się na następujące etapy:

- przygotowanie mediacji – mediator spotyka się po raz pierwszy z uczestnikami mediacji (osobno), poznaje ich spojrzenie na sytuację konfliktową;
- otwarcie mediacji – mediator przedstawia stronom zasady mediacji oraz swoją rolę w tym procesie. Strony przedstawiają swój punkt widzenia na sytuację konfliktową;
- dyskusja stron nad możliwymi wariantami porozumienia;
- uzgodnienie przez strony treści porozumienia.

Przyjmuje się, że mediatorem powinien być profesjonalista posiadający odpowiedni poziom wiedzy prawniczej i psychologicznej. Jak się wydaje, dopiero co najmniej kilkuletnia praktyka realizacji usług asystencji osobistej zgodnie ze Standardem, do którego odwołuje się szkolenie, pokaże, czy mediatorem w tym zakresie mogłaby być osoba z dużym doświadczeniem w zakresie doradztwa wzajemnego, nie będąca zarazem prawnikiem ani psychologiem.

Potrzebę skorzystania z mediacji należy zgłaszać do koordynatora ds. asystencji osobistej.

Superwizja

Kolejną formą rozwiązywania sytuacji trudnych w relacji użytkownika i asystenta jest superwizja. Jest to forma wsparcia adresowana do asystentów osobistych. Dla użytkownika istotne jest, że:

- celem superwizji jest merytoryczne i emocjonalne wzmocnienie osób zajmujących się na co dzień świadczeniem wsparcia na rzecz innych osób, np. psychoterapeutów, pracowników socjalnych czy też asystentów osobistych;

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

- superwizja może być realizowana indywidualnie lub grupowo;
- zasady superwizji reguluje kontrakt superwizyjny między asystentem a specjalistą świadczącym usługę superwizji.

Potrzebę skorzystania z superwizji należy zgłaszać do koordynatora ds. asystencji osobistej.

Wsparcie wzajemne i doradztwo wzajemne

Termin „wsparcie wzajemne” ma szersze znaczenie niż „doradztwo wzajemne”.

Według autorów poradnika wydanego przez ENIL oznacza „pomoc i wsparcie, jakich osoby mające doświadczenia życia w określonej sytuacji życiowej mogą udzielić ludziom znajdującym się w podobnym położeniu”. Wyróżnia się następujące rodzaje wsparcia wzajemnego:

- wsparcie bezpłatne, realizowane spontanicznie, na przykład podczas rozmowy towarzyskiej;
- wsparcie zorganizowane, bezpłatne – realizowane w ramach nieformalnych grup wsparcia działających na zasadzie wolontariatu;
- wsparcie zorganizowane, płatne – realizowane przez osoby niepełnosprawne w ramach ich działalności zawodowej, na przykład w organizacjach pozarządowych.

Doradztwo wzajemne jest specyficzną formą doradztwa, którego celem jest uwłasnowolnienie (*empowerment*) osoby lub osób z niego korzystających. Wsparcie tego typu jest realizowane w formie sesji. Proces ten musi się opierać na wzajemnym uznaniu godności, doświadczeń życiowych i potrzeb osób w nim uczestniczących. Ma ono cel psychologiczny – wzmocnić poczucie własnej wartości i kontroli nad swoim życiem. Ma również cele praktyczne:

- otrzymanie nowych wiarygodnych informacji o dostępnych w danej społeczności formach wsparcia niezależnego życia;

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

- planowanie efektywnego korzystania ze wsparcia, na przykład utworzenie dziennego planu współpracy ze swoim asystentem;
- rozwój kompetencji samorzeczniczych – umożliwia dialog i współpracę np. z instytucjami, od których zależą zmiany prawne umożliwiające realizację usług AOOD w sposób systemowy lub finansowanie tych usług w skali ogólnopolskiej lub lokalnej.

Usługi doradztwa wzajemnego nie są w Polsce realizowane w sposób systemowy, a program „Aktywni niepełnosprawni” jest pierwszym, w ramach którego będą dostępne. Zgodnie ze Standardem użytkownik zgłasza potrzebę skorzystania z doradztwa wzajemnego do PCPR właściwego dla miejsca zamieszkania użytkownika (lub innej jednostki organizacyjnej powiatu powołanej do organizacji AOOD). PCPR i podmioty świadczące tę usługę posiadają listy doradców wzajemnych.

6. Sytuacje trudne w relacji między asystentem osobistym a użytkownikiem usługi lub osobami z jego otoczenia i sposoby ich rozwiązywania

Trudności w relacjach między użytkownikiem a asystentem wynikać mogą z:

- nieprzestrzegania zasad trójstronnego kontraktu lub indywidualnego zakresu czynnościowego usług asystenckich;
- niezrozumienie istoty asystencji osobistej lub *Standardu usługi asystencja osobista osoby z niepełnosprawnością* przez asystenta lub użytkownika AOOD;
- niezaspokojenie określonych potrzeb użytkownika lub asystenta związanych ze współpracą (np. potrzeby bezpieczeństwa, uznania);
- próby przejmowania kontroli przez asystenta nad życiem użytkownika bądź odwrotnie;
- nieprzestrzeganie zasad etycznych pracy przez asystenta;
- próby przejmowania kontroli nad realizacją usług asystenckich przez osoby

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

trzecie;

- niewłaściwe traktowanie asystenta przez osoby z otoczenia użytkownika;
- niestarannie przeprowadzone przez użytkownika szkolenie szczegółowe przygotowujące asystenta do współpracy;
- przekazywanie asystentowi przez użytkownika niejasnych lub nieprecyzyjnych instrukcji wykonania czynności;
- ignorowanie przez asystenta lub użytkownika sygnału „stop” lub informacji zwrotnych komunikowanych przez drugą stronę relacji;
- niezrozumienie przez asystenta lub użytkownika sposobu komunikowania się drugiej strony (mowy werbalnej, AAC, PJM etc.);
- niezgodność stylu życia, szeroko pojętych przekonań, zainteresowań między asystentem a użytkownikiem;
- konflikt osobowości między asystentem a użytkownikiem;
- dążenie przez użytkownika lub asystenta do zmiany charakteru relacji np. z profesjonalnej na romantyczną;
- oczekiwanie użytkownika, że asystent będzie wspierał go także poza ramami trójstronnego kontraktu;
- oczekiwanie asystenta, że użytkownik będzie dodatkowo gratyfikował jego pracę (finansowo, rzeczowo, poprzez wsparcie emocjonalne);
- częsty brak dyspozycyjności asystenta lub jego małe zaangażowanie w wykonywane czynności.

Rozwiązanie danej sytuacji problemowej wymaga właściwego rozpoznania jej przyczyny lub przyczyn oraz zaangażowania zarówno od użytkownika, jak i asystenta.

Im wcześniej i z większym zaangażowaniem użytkownik i asystent rozpoczną wspólną pracę nad rozwiązaniem problemu, tym większa jest szansa, że problem (nawet skomplikowany) uda się rozwiązać z korzyścią dla obu stron. Do rozwiązania

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

problemu może być przydatne:

- doświadczenie wyniesione przez użytkownika z doradztwa wzajemnego;
  - doświadczenie wyniesione przez asystenta z superwizji;
  - bezpośrednio zaangażowanie osoby trzeciej (np. doradcy wzajemnego, mediatora, specjalisty lokalnego).
-
- *Asystencja osobista osób z niepełnosprawnością w świetle analiz wybranych rozwiązań zagranicznych oraz systemu i doświadczeń krajowych. Raport zbiorczy* (w ramach projektu „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”) (2021)
  - [Asystent osobisty osoby z niepełnosprawnością – zapotrzebowanie na miarę Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami, Warszawa 2017](#)
  - Cervinkova H., *Jesteśmy sobie potrzebni. Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej w ramach projektu „Sprawni w pracy”*, Wrocław 2014, pub.dsw.edu.pl/bitstream/11479/112/1/Jestesmy_sobie_potrzebni.pdf
  - Europejska Sieć Niezależnego Życia <https://enil.eu/>
  - [Greniuk Angelika, Założenia koncepcji niezależnego życia osób z niepełnosprawnością w Europejskiej Sieci na rzecz Niezależnego Życia, Warszawa.](#)
  - [Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r.](#)
  - [Komentarz Generalny numer 5 do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych](#)

„Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”

- [Opis instrumentu „Budżet osobisty”](#) (w ramach projektu „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”) (2021).
- [Peer consuelling. From victims of history to protagonists of life](#) (2008).
- [Peer Support for Independent Living A Training Manual](#) (2014).
- [Standard usługi asystencja osoby z niepełnosprawnością](#) (w ramach projektu „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”).
- [Superwizja pracy socjalnej, pod red. Mirosława Grewińskiego i Bohdana Skrzypczaka](#) (2014).
- Twardowski Andrzej, *Spółeczny model niepełnosprawnością – analiza krytyczna*, „Studia edukacyjne”, 48 (2018).
- [Wojciechowski Tomasz, Skuteczna współpraca w zespole interdyscyplinarnym](#) (2015)
- *Wybrane rozwiązania lokalne i regionalne w projektach realizowanych w latach 2016-2020 w zakresie asystencji osobistej osób z niepełnosprawnością. Raport z analizy* (w ramach projektu „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych”) (2021)

